

postkoncilskim dokumentima (A. Marinović-Bobinac: "Stavovi prema ratu i miru u socijalnoj doktrini katoličke crkve koncila i postkoncila"), koncept dediferencijacije primjenjen na društvene procese u hrvatskom društvu (N. Fanuko: "Dediferencijacija i rat") te dosadašnja istraživanja etničkih odnosa kod nas i njihove slabosti (A. Štulhofer, D. Matić: "Sociologija etničkih odnosa-Skica jednog promašaja").

Drugi dio zbornika pod naslovom **Aspekti ratne svagdašnjice**, sadrži članke koji problematiziraju socijalne implikacije pojedinih ratnih fenomena. Ovo poglavlje zbornika uključuje tekstove koji raspravljaju o fenomenu ratne konstrukcije urbane zbilje u uvjetima ratnih uzbuna (O. Čaldarović: "Ratna konstrukcija urbane zbilje"), propituju različite kulturne matrice mladih i njihovu poslijeratnu budućnost (D. Lalić, N. Bulat: "Rat i mladi: Prema novoj generacijskoj kulturi"), promatraju značenje kulturne baštine u uvjetima ratnih razaranja (D. Peić: "Spomenici kulture u ratu - Aspekti i mogućnosti zaštite") te diskutiraju o problemima resocijalizacije ratnih veterana (T. Kulenović: "Resocijalizacija ratnih veterana").

Treća tematska cjelina nosi naslov **Izbjegllice i prognanici**, a čine je dva teksta u kojima autori pokušavaju raspraviti ovu problematiku. Prvi tekst (M. Mesić: "Pitanje izbjeglica - Sociologijski doprinos") opisuje izbjeglištvo kao oblik migracijskog kretanja te raspravlja o uzrocima i tipovima izbjeglištva u Hrvatskoj. Drugi tekst (V. Afrić, T. Ujević: "Kvalitativno-sadržajna razlika između hrvatskih i srbijanskih izvješća glede izbjeglištva-prognaništva") raspravlja o fenomenu izbjeglištva temeljem provedene analize jedanaest listova hrvatskog i srbijanskog tiska.

U posljednjem četvrtom poglavlju zbornika, pod naslovom **Istraživanja**, nalazimo četiri teksta skupine autora (B. Čulig, G. Uzelac, Ž. Vela i S. Malešević) nastala u sklopu rada na projektu "Socijalna anatomija nekih političkih i kulturnih determinanti viđenja poslijeratnog života u Hrvatskoj" Zavoda za sociologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu. Istraživanje je provedeno tijekom prosinca 1991. i siječnja 1992. godine na reprezentativ-

nom uzorku studentske populacije zagrebačkog Sveučilišta i predstavlja pokušaj identificiranja socijalnih, političkih, kulturnih i situacionih determinanti viđenja poslijeratnog političkog života u Hrvatskoj.

Zbornik zaključuju sažeci tekstova te bilješka o autorima.

Zaključno treba istaknuti da zbornik radova "Sociologija i rat" predstavlja prvi značajniji iskorak sociologijske discipline pri pokušaju da se fragmentarno rasvijetli tijek ratnih zbivanja u Hrvatskoj te da, ako se izuzme slabija korespodencija pojedinih tekstova s aktualnošću ratne svakodnevnice, predstavlja korisne nalaze za buduća istraživanja i sveobuhvatnije analize problema rata i njegovih socijalnih implikacija.

Nenad Karajić

"GLOBALIZATION AND TERRITORIAL IDENTITIES"

Urednik ZDRAVKO MLINAR
Averbury,
Aldershot (Great Britain) 1992.

Ova je knjiga doživjela sudbinu svojih savremenika. U vremenu tako burnih, nepredvidivih i brzih promjena društva ljudi gotovo preko noći gube svoje kolektivne, nacionalne ili teritorijalne identitete. Dok smo sanjali o svjetskom društvu, nezadovoljni stvarnošću naših nacionalnih ili klasnih država, već smo se probudili u nekoj novoj, iako istoj, lokalnoj, regionalnoj ili nacionalnoj identifikaciji. Tako je i knjiga prof. Mlinara bila početa u zemlji jednog identiteta, a završena u zemlji drugog identiteta, mada pri tome autor nije mijenjao svoje rezidencijalno mjesto. To kao da simbolizira sam sadržaj knjige.

Knjiga je očito kreativna posljedica sesije "Globalizacije, Tehnologija i teritorijalni identiteti", istraživačkog komiteta za socijalnu ekologiju, održane na posljednjem svjetskom kongresu ISA (Svjetske sociološke asocijacije) u Madridu 1990. godine. Grupa istraživača je pronašla ne samo zajednički interes, nego i potrebu da kroz međusobnu diskusiju i različite kocepte baci više svjetla na proces globalizacije i kompleksnost posljedica po teritorijalne identitete.

Da li su promjene koje su se zbile u posljednje vrijeme kraj kolektivismu jednoga tipa i početak istinskog procesa globalizacije, nastanak svjetskog društva koje ne zaustavlja individuaciju nego je podrazumijeva, ili će ove promjene odvesti čovječanstvo u nove kolektivističke forme, negirati individuaciju a trendove globalizacije pervertirati u novi konačni oblik svjetskog kolektivismu? Da li su posljednji događaji na Istoku samo manifestacija onoga što je još latentno na Zapadu? To su pitanja na koja ova knjiga pokušava odgovoriti i možda sugerirati rješenje.

I pored razlika koje autori knjige pokazuju u pristupu pojedinim problemima i kompleksnosti samih problema, ipak se mogu ustanoviti neke zajedničke točke. Tako urednik knjige Zdravko Mlinar otkriva pet osnovnih problema kojima se bave autori pojedinih priloga.

Prvo, u konceptualizaciji najšireg teorijskog okvira većina autora se opredjeljuje za, moramo reći, ma kako to nekome anahrono zvučalo, dijalektički pristup. Odnos između procesa globalizacije i sudbine teritorijalnih identiteta je uzajaman i definiran kao jedinstvo suprotnosti, što znači da socijalne promjene ne idu samo prema unutra nego i prema vani. Tako Mlinar smatra da sa širenjem globalne međupovezanosti istovremeno jača i individuacija na regionalnom planu i obrnuto, dok Strassoldo u svojoj interpretaciji modernih društvenih promjena vidi bifurkaciju ka očitoj globalizaciji, ali i procese povratka čovjeka njegovim korijenima, lokalizmu, familjarnosti i ogledalo u kome hoće da vidi sebe, dom i lokalnu zajednicu, odakle je pošao i kome se vraća. Iako se upravo sada razaraju dosadašnji državni identiteti, i pri tome žrvuju hiljade života, za nove državne suverenitete, DiMuccio

i Rosenau nas možda potsjećaju na bespredmetnost tih žrtava u uslovima opće međuzavosnosti nacionalnih žrtava. Na pitanje jednog od autora priloga u knjizi da li neko može biti civiliziran na više od jednog načina možda bi se trebalo podsjetiti riječi Margaret Mead, izrečenih davno prije nego smo ušli u doba "novog poretka": "Na sreću čovječanstva može da bude ne samo ovako ili onako nego i na mnogo drugih načina".

Druga zajednička tema autora knjige je teritorijalna osnova identiteta. Preuzimajući pojam identiteta od Baumeistera za koga je identitet ono što nekoga "razlikuje od drugih i čini ga istim tokom vremena" Mlinar ustanovljava dva osnovna kriterija tog pojma: diferencijacija i kontinuitet. Prema tome, pošto je predmet istraživanja teritorijalna osnova kolektivnih (kulturnih, etničkih, političkih itd.) identiteta postavlja se logično pitanje šta je to što razdvaja i što čini trajnim u vremenu takve kolektivitete. Očito je da je to upravo u slučaju kolektivnih identiteta njihova teritorijalna osnova. Čak bi se moglo reći, imajući u vidu konfliktne situacije ili sukobe iz naše okoline između različitih kulturnih, etničkih ili političkih identiteta, da teritorij predstavlja glavni razlog njihovih međusobnih animoziteta. Istina, teritorijalna osnova nije jednako značajna za različite, pa čak i susjedne nacionalne ili kulturne identitete. Ali, dovoljno je da u jednoj nacionalnoj ili kulturnoj skupini zemlja, odnosno teritorij igraju određujuću ulogu u njihovoj identifikaciji, pa da na svaki pokušaj ili barem nagovještaj ugrožavanja zemlje, odnosno teritorija, reakcija bude i burna i agresivna. Zemlja ili teritorij imaju svakako svoje racionalno značenje u identifikaciji, ali u sistemu vrednota jedne kulture ona može imati i iracionalno, simboličko ili čak fetiško značenje, što svakako samo još uvećava njen značaj kao osnove kulturne, etničke ili političke identifikacije. Između mnogih drugih činilaca koji stoje u osnovi sukoba u bivšoj Jugoslaviji, a posebno danas u Bosni, zemlja zauzima dominantno mjesto. Uopće nije slučajno što se sukob događa između dva etničko-kulturna identiteta u kojima zemlja igra potpuno drugačiju vrijednosnu, pa prema tome i identifikacionu ulogu. Posljedica toga je svakako i rat koji se tamo vodi.

Proces globalizacije vodi svakako promjenama funkcije teritorije, kao što misli Larochell, pa čak i deterritorijalizaciji, ali u slučajevima u kojima su etničko-kulturni identiteti izloženi depersonalizaciji borba za teritorijalnu osnovu identiteta poprima dramatične i oštre forme. To insistiranje na teritorijalnoj identifikaciji, po svemu sudeći, dobija na značaju posebno u slučajevima kada jedna etničko-kulturna grupa nema svog političkog identiteta, tj. nema vlastitu državnu organizaciju, koja uvijek znači i zaštitu, ili kada politički, tj. državni identitet takve grupe bude objektivno ugrožen ili barem doživljen kao ugrožen. Williams ističe da je teritorijalna osnova Keltske kulture erodirala u posljednjem stoljeću i da je "zemlja postala bojno polje" na kome se zbiva konflikt između lokalnog i univerzalnog.

Po njegovom mišljenju teritorija "nije samo kontekstualna, ona nije samo scena na kojoj se iscrpljuju socio-ekonomski faktori, nego je to značajan izvor simboličke i spasonosne moći. Njeno posjedovanje i kontrola je često shvaćeno vitalnim za sam opstanak jedne specifične kulturne grupe". Svako zanemarivanje uloge teritorija ili zemlje u odnosima među različitim grupnim identitetima, a posebno u trenucima značajnih socijalnih promjena, koje znače i promjenu identiteta, nailazi na snažan otpor grupa kod kojih se zemlja uzima za osnovu identiteta. Ovom momentu posvećujemo značajniju pažnju, upravo zbog toga što nam se čini veoma indikativnim za ono što se događa sa etno-kulturnim identitetima na južnoslavenskim prostorima.

Treća zajednička odlika autora priloga odnosi se na analizu odnosa između malih zajednica i problema globalnog karaktera. Ma koliko, naime, izgledalo da je u ovom slučaju odnos jednosmjernan, tj. da se globalni problemi nameću zajednicama na užem, lokalnom nivou, ipak je sve vidljiviji uticaj lokalnih identiteta na globalne društvene procese. Alger, koji također smatra da je savremeni odnos između lokalnih i globalnog nivoa jednosmjerno karakteriziran, drži da globalna nametanja ne mogu biti snažnija od lokalnih otpora. Tako na primjer u oblasti međunarodne politike ili inostranih poslova pojedinih nacionalnih

država sve veći je neposredni uticaj regionalnih ili gradskih identiteta, koji izbjegavaju posredništvo sa višeg nivoa i odbijaju poziciju pasivnog posmatrača globalne politike.

Četvrta grupa problema se odnosi na vezu između političko-ekonomske integracije i socijalne identifikacije. Kritikujući "mehanicističku koncepciju globaliteta" i hiljadugodišnji strah od kraja teritorijalnih identiteta, Foche ne vidi zašto bi teritorij političko-ekonomske integracije i teritorij socijalne identifikacije bili podudarni. Tako on poseže za argumentom da ni 70 godina nije bilo dovoljno da se uspostavi nešto što bi bilo novi "sovjetski čovjek" trajnijeg karaktera. Neki bliži primjeri mogli bi također da se uzmu u obzir, ali možda i za zaključke obrnutog karaktera.

I najzad, peti zajednički problem je odnos između datih ili zatečenih i re-konstruiranih identiteta. Uspoređujući stare sa novim lokalizmima Strassoldo prve označava primordijalnim i nesvjesnim, dok su drugi posljedica slobodne volje; stari su potebni i prirodni, a novi voluntaristički i intencionalni; stari lokalizmi smanjuju veze sa spoljnim svijetom, a novi su otvoreni za kontakte; prvi su ekskluzivni i izolacionistički, a drugi selektivni u povezivanju i skloni asociiranju sa okolinom. U svakom slučaju teško je predvidjeti sudbinu teritorijalnih identiteta, stepen njihove prilagodljivosti globalnim pritiscima i promjenama i sposobnost održavanja vlastite originalnosti.

U prilogu Zdravka Mlinara pod naslovom "Individuacija i globalizacija: Transformacija teritorijalne socijalne organizacije" uspješno se identificira konvergencijska svrha dva naoko suprotstavljena procesa: individuacije i globalizacije. U stvari, može se odmah zaključiti na osnovu onoga što Mlinar u svom prilogu iznosi da globalizacija podrazumijeva individuaciju i vice versa, a da u obrnutom slučaju, recimo globalizacije koja negira individuaciju, i sam proces globalizacije je prevertiran i imao bi prije obilježje totalitarizacije.

Iako nemamo prostora za širu prezentaciju ovog priloga ipak možemo čitaocima predočiti njegove osnovne crte. Tako je, po Mlinaru, koncept individuacije određen slijedećim dimanzijama: ona znači slabljenje

predominacije na osnovi porijekla, individuacija slabi determinativne faktore koji proizlaze iz teritorijalnog identiteta, sa individuacijom raste različitost puteva kroz vrijeme i prostor, zatim se povećava kontrola a smanjuje nametanje iz spoljašnje sredine, te na kraju povećanje autentičnosti zahtjeva za identitetom kao osnovna dimenzija ovog pojma. S druge strane, definirajući pojam globalizacije kao "proces širenja determinirajućih okvira socijalne promjene na čitav svijet", autor također navodi pet dimenzija tog pojma. Na prvom mjestu globalizacija se pokazuje kao povećanje međuzavisnosti na svjetskom nivou. Globalizacija se često ispoljava i shvaća u obliku širenja dominacije i zavisnosti, čime se otvara pitanje slobode na nižim nivoima. Posljedica toga jeste slijedeća dimenzija: homogenizacija svijeta koja se kod različitih autora definira kao amerikanizacija, vesterizacija, kokakolizacija itd. Globalizacija kao proces može i da konvergira procesu individuacije što je najbolje izraženo dimenzijom globalizacije kao diverzifikacije unutar "teritorijalnih zajednica". "Približavamo se situaciji, piše Mlinar, u kojoj će se čitav svijet naći na svakoj lokaciji u isto vrijeme svaki lokalitet, regija, nacija nači širom svijeta". Ako je ovo moguće i da bi bilo moguće potrebno je već sada, dok nije kasno, uz procese modernizacije podsticati i procese konzervacije. U svojoj petoj dimenziji globalizacija je sredstvo prevladavanja temporalnih diskontinuiteta.

Govoreći o međuzavisnosti ova dva procesa, individuacije i globalizacije, Mlinar odriče pravo jednostranim diskusijama. Niti se globalizam može iscrpiti u kapitalističkoj dominaciji na svjetskom planu, niti individuacija može postići nivo, recimo, apsolutnog suvereniteta nacionalnih država. Prije bi se moglo zaključiti, zajedno s autorom da moderni procesi društvenih promjena imaju bifurkacioni smjer: decentralizaciju i supranacionalnu integraciju, tj. regionalizam i supranacionalizam.

Ova knjiga predstavlja jedan veoma apstraktno konceptualni pristup modernim socijalnim trendovima, ali iako je okupila saradnike sociologijske provenijencije, čini se da bi bila bogatija da je obuhvatila i filozofsku dimenziju ovog problema. A ova bi sigurno u

većoj mjeri, nego je to učinjeno, akcentirala pitanje individuma pojedinca, čovjeka, građanina, naprosto člana svih tih kolektivnih identiteta, od porodičnog do globalnog. U svim ovim socijalno-političko-ekonomsko-kulturno-itd. turbulencijama modernog svijeta borbe se zaista vode između isključivih orijentacija ka svjetskom poretku i ka partikularizmu teritorijalnih identiteta različitih vrsta. Ali, u toj borbi nestaju, a često i bukvalno ginu - pojedinci. Čini se da je pojedinaca sve manje što je veći broj kolektiviteta.

Unatoč svemu tome, knjiga predstavlja koliko značajan pristup savremenim socijalnim gibanjima toliko i aktualan jer zadire u samo središte problema u sred koga se i mi sami nalazimo.

Džemal Sokolović

FUNDAMENTALISMUS IN DER VERWELTLICHEN KULTUR

Heminger H. (Hg),
Quell, Stuttgart, 1991.

"Fundamentalizam u posvjetovljenoj kulturi", zbornik radova šestorice teologa, jednoga katoličkoga, a ostalih protestanata, istražuje pojam "fundamentalizma" u njogovoj mnogoznačnosti. Propitivanje višeznačnosti pojma "fundamentalizam" vrlo je aktualno i u nas, jer i bez aspiracija da se dovede do definicije toga pojma - što ne čine niti autori - evidentno je već i u nereflektiranoj svijesti da je pojam "fundamentalizam u određenom odnosu sa religijom, isključivošću videnja svijeta, neprijateljem "izvana", pa time i autoritarnom politikom, totalitarnom državom i agresijom. Nereflektirana svijest stoga, ne promišlja "fundament" vlastitog poimanja svijeta, koji se čini samorazumljivim, već su "fundamentalisti" uvijek "oni drugi". U vremenima strepnje pred kataklizmom uništenja, propitivanje pojma "fundamentalizam", a ne ideologijsko